

ב. מגמתם של שני הסיפורים

1. המגמה הגלויה בסיפורי הנס של אלישע והמגמה הסמויה שיש לחשוף בהם

מהי מגמתם של סיפורים אלו? מהו המסר המעוצב בהם? התשובה על כך נראית פשוטה: סיפורים אלו באים ללמד על דאגתו של אלישע לתלמידיו-בניו אף בתחום הכלכלי בעת רעב בארץ.

בסיפור הראשון מצווה אלישע על נערו: "שִׁפְתֵי הַסִּיר הַגְּדוֹלָה וּבִשְׁלֵי נְזִיד לְבְנֵי הַנְּבִיאִים" (פסוק לח), וכבר בכך אנו רואים את דאגתו היומיומית למזונם של תלמידיו. בהמשך מתברר שתקלה שאירעה לנזיד בגלל שגגתו של אחד מבני הנביאים פסלה נזיד זה לאכילה. אבדה זו, חמורה היא בעת רעבון, ועלולה להותיר את בני הנביאים רעבים. על כן נחלץ הנביא, נענה לצעקת בני הנביאים ומחולל את נס ריפוי הנזיד.

יחוס מגמה זו מתאים מאוד לסיפור השני (מב-מד), שכן בסיפור זה מחולל אלישע נס המתמודד באופן ישיר עם בעיית המחסור במזון. הבעיה בסיפור השני - המחסור בלחם לסעודתם של כל בני הנביאים - נפתרת ישירות באמצעות הנס. אולם בסיפור הראשון עומדת במרכז הסיפור בעיה אחרת: הסתבכות מוזרה ויוצאת דופן, שקיומה איננו פועל יוצא הכרחי של בעיית הרעב, היא הדורשת פתרון. הרעב וקשייו אמנם משמשים רקע להיווצרותה של הבעיה האחרת ולצורך לפתרה באמצעות נס, שכן לולי הרעב, ודאי לא היה אותו בן נביאים יוצא לשדה ללקט ירקות בר; ולולי הרעב, לא היה קלקולו של הנזיד מהווה בעיה שלשמה יש צורך לחולל נס. אך אף על פי כן, לא הרעב עצמו הוא הבעיה, אלא התקלה המקרית שאירעה - הכנסתן של פקועות השדה המרות אל תוך הנזיד בידי אחד מבני הנביאים. תיאור התקלה הזאת - הנסיבות שהביאו להיווצרותה (פסוק לט) ותוצאותיה (פסוק מ) - מהווה את רוב עניינו ובניינו של הסיפור. ולפיכך נראה, כי כל תשובה הבאה לענות על שאלת מגמתו של הסיפור הראשון בלא להסביר את חלקה של התקלה הייחודית המתוארת בו בעיצוב המסר שלו, מחטיאה את המטרה. נמצא אפוא, שלא תיאור דאגתו של אלישע לתלמידיו בעת הרעב כשלעצמה היא מגמת הסיפור הראשון.

ככלל, בסיפורים אודות נסיו של אלישע, כפי שראינו אותם עד עתה וכפי שנראה אותם גם בהמשך, הנס שאותו מחולל אלישע לעולם אינו בא לשם עצמו ובוודאי שלא לשם התפארות. בכל סיפורי הנס של אלישע מעוצבת בעיה נוספת, מלבד זו האובייקטיבית, והיא קשורה בדרך כלל ליחסי הנביא אל הסובבים אותו, לאנשים שעמם הוא בא במגע או לעם ישראל כולו, ולנס יש תפקיד בפתרון הסבך האנושי. על כן בסיפור על הנס קיימת תמיד מגמה שהיא מעבר להצגת הפתרון המעשי לאיזושהי בעיה אובייקטיבית. מגמה זו כרוכה באותו סבך אנושי המעוצב בסיפור, ושהנס תרם לפתרונו, ואילו הבעיה האובייקטיבית המוצגת בסיפור משמשת לו רק רקע.¹

מכאן נובע הצורך להגדיר היטב את מהות הבעיה המצריכה פתרון ניסי בכל סיפור וסיפור. יש שהבעיה מורה באופן ישיר על אותו סבך אנושי שבסיפור, ויש שהיא מעצבת סבך זה באופן סמלי. על כל פנים, הבעיות בסיפורי הנס של אלישע לעולם אינן מקריות, כשם שגם הנסים עצמם אינם מקריים.

2. הסיפור השני - אלישע כמחנך

לאחר הקדמה עקרונית זו, נדלג, שלא על פי הסדר, אל הסיפור השני במקומנו, וננסה לבחון את יישומם של עקרונות אלו דווקא בו, משום ששם קל יותר לעשות זאת. או אז יסייע הדבר בידינו אף בהבנה מעמיקה יותר של הסיפור הראשון. בסעיף הקודם אמרנו, כי לכאורה המסר בסיפור זה נראה פשוט: קיים קושי לכלכל את בני הנביאים בזמן הרעב. והנה, איש נדיב לב מביא מנדבתו אל הנביא, אלא שאין די במתנתו לכלכל את בני הנביאים, ועל כן גוזר הנביא בדברו, שהלחם שהובא יספיק לכולם אכול והותר. למדנו מכאן אפוא, על דאגתו של הנביא אף לצורכיהם החומריים של תלמידיו.

אם זו כוונת הסיפור, ותו לא, יש בסיפור הזעיר הזה אריכות יתרה. אריכות זו נובעת מן הדו-שיח שבין אלישע למשרתו, שיש בו שלושה דיבורים ישירים (וחזרה פעמיים על המילים "תן לעם ויאכלו"). כדי להבהיר לנו שעשרים לחם אינם מספיקים למאה איש, אין צורך בדו-שיח; ניתן למסור זאת בדרך ישירה, מעין המוצע בזאת: 'אִישׁ בָּא מִבְּעַל שְׁלֹשָׁה וַיָּבֵא לְאִישׁ הָאֵלֶּהִים... עֶשְׂרִים לָחֶם... ולא מצא די למאה איש היושבים לפניו. ויאמר למשרתו: תן לעם ויאכלו, ויתן לפניהם ויאכלו ויתרו'. בדרך זו היינו חוסכים קרוב למחצית מילותיו של הסיפור. מדוע אפוא בחר הסיפור להציג בפנינו את הבעיה הניצבת במרכזו באמצעות דיאלוג בין הנביא למשרתו?

הצגת הדברים בדרך הדיבור הישיר והדו-שיח, מלבד היותה דרמטית, נותנת לנו זווית ראייה סובייקטיבית (אחת או יותר) על המציאות. המציאות נקלטת בתודעתנו מתוך דברי הדמות הדוברת. מדברי המשרת אנו למדים שמספר היושבים לפני אלישע הוא מאה איש, ושכמות הלחם שהובאה לא תספיק להם, אך כאמור, לשם מידע זה כשלעצמו אין צורך בדיבורו הישיר של המשרת. ובכן, מה יש בדברי המשרת מעבר לכך? המשרת אינו אומר לאלישע בניחותא: 'אין די באלו כדי לתת למאה איש', אלא הוא מגיב בהתרסה, בשאלה רטורית הנאמרת במרירות, והבאה לבטל את פקודת אלישע:

מָה אֶתֶן זֶה לְפָנַי מֵאָה אִישׁ?!

ופירש ר"י קיל ב'דעת מקרא' כאן: "מילית הרמיזה 'זה' באה כאן בהוראה של זלזול, על דרך הכתוב (שמ"א י', כז): 'מָה יִשְׁעֶנּוּ זֶה'".

1. בסיפור השונמית לדוגמה, אין נסיו של אלישע באים לפתור רק את מצוקת העקרות והשכול של השונמית, אלא גם לשנות את יחסה אל תפקיד האימהות ואת יחסו של הנביא אליה ואל בנה שנולד. וראה מה שכתבנו על כך בסדרת העיונים הקודמת.

מיידי בהישמע טרונייתו של המשרת אנו מוטלים לתוך עימות בין השניים, בין הנביא למשרתו. לא עוד בעיה אובייקטיבית של מחסור במזון, אלא בעיה אנושית של ויכוח, של ערעור ואי-אמון.

מהו ההבדל בין אמירה שהיה עשוי המשרת לומר לאלישע בניחותא (כפי שהצענו לעיל), לבין שאלת ההתרסה הרטורית שהוא שואל למעשה? לו היה מגיב בניחותא, משמעות הדבר הייתה שהוא סבור שרבו טועה בהערכת המצב: שלא עמד על כמות הלחם, או על מספרם של בני הנביאים, או על מספר שניהם, ועל כן הוא בא לתקן את טעות רבו.² אולם מקריאתו המזלזלת: "מָה אֶתֶן זֶה לְפָנַי מֵאָה אִישׁ?!", מובן שאינו סבור שרבו טעה בעובדות. טעות מעין זו אינה מצדיקה תגובה כה חריפה.³

נראה אפוא, שהמשרת הבין היטב את כוונת הנביא שהיא: 'אף על פי שאין זה מספיק, תן לעם ויאכלו, וימצא להם!'. את זאת אמנם הבין המשרת, אך הוא אינו מאמין שהדבר אפשרי. שאלתו הרטורית מהווה אפוא הבעת אי-אמון בדברי הנביא ובאפשרות התגשמותם.

ואכן הדיאלוג הקצר בסיפורנו רווי מתיחות. לא רק דברי המשרת מביעים זאת, אלא גם תגובתו התקיפה של אלישע לדברי המשרת בפסוק מג:

וַיֹּאמֶר: תֵּן לְעַם וַיֹּאכְלוּ!

חזרתו על פקודתו הראשונה באותן מילים עצמן מביעה תקיפות ועמידה על דעתו, כאומר: 'עשה מה שאמרתי לך, ואל תתווכח'.
ובכל זאת, אין אלישע נמנע מלנמק את ציוויו התקיף, כדי שזה יתיישב על לבו של המשרת המפקפק:

כִּי כֹה אָמַר ה': אֲכַל וְהוֹתֵר.

בחלק מהנסיים שמחולל אלישע הוא מזכיר את שם ה' בעשייתם,⁴ ואילו באחרים שם ה' אינו נזכר כלל במעשי הנביא.⁵ אף בלא לתת עתה הסבר כולל לכך (את זאת נעשה בעיון הבא), נוכל לומר כי במקומנו הזכרת ה' כעושה הנס נועדה להוות תשובה נאותה לפקפקו של המשרת. כוונת אלישע היא מעין זאת: 'וכי חושב אתה שבכוחי שלי אני גוזר: תן לעם ויאכלו?! אני אינני אלא מבטא את רצון ה' שכך יהיה. וכי יד ה' תקצר?!',

2. ואז הייתה משמעות המשך הסיפור כי אלישע הסביר למשרתו שלא טעה, אלא התכוון לכך שנס יגרום לכך שבני הנביאים יאכלו ויותירו, וכך אכן קרה. סיפור כזה היה נטול כל מתיחות.

3. גם אין זה מסתבר שאלישע אינו יודע את מספר התלמידים היושבים לפניו, ואף כמות הלחם מסתבר שידועה לו, שהרי אינה כה גדולה, וניתן להעריכה בסקירת עין. ובאמת המשרת אינו מזכיר כלל את הפמות, כך שברור שאינו בא לתקן טעות בעניין זה.

4. כגון בחציית הירדן ובריפוי המים ביריחו.

5. כגון בנס אסוך השמן ובנס ריפוי הנזיד בסיפור הקודם.

והסיפור מסיים בכך שהמשרת עשה כאשר נצטווה, ובני הנביאים אכן אכלו והותירו **כדבר ה'.**

מהו אפוא נושאו של סיפורנו? לא התמודדותו של אלישע עם בעיית הרעב, אלא התמודדותו עם בעיית אי-האמון שרחש לו משרתו, על רקע תקופת הרעב.⁶ אלישע מתמודד כאן עם הדעה השטחית הרואה בפעולותיו פעולות הנובעות רק מכוח אישיותו, דעה המביאה את בעליה לאי-אמון בנביא וביכולותיו.

התמודדותו של אלישע נעשית בדרך ההסברה. הוא מדגיש כי ה' הוא העומד מאחרי פעולותיו: **"כי כה אָמַר ה': אֶכְלֵ וְהוֹתַרְתִּי"**, אולם אין כוונתו לומר שה' ציווה עליו להודיע על הנס. הנס נעשה ביזמתו שלו - הוא שגזר על בואו לעולם מכוח היותו שליח ה'.⁷

לולי אותו ערעור של המשרת - לו היה עושה כפי שנצטווה מתחילה ללא אומר ודברים - היה אמנם הנס מתגשם באותו אופן, והסיפור היה מתקצר באופן ניכר, אך היה חסר את הממד האנושי החינוכי שבו, וספק אם היה מסופר לנו במקרא.

נמצא, כי הדיאלוג החריף המצוי בלב הסיפור, הוא אכן לבו של הסיפור. הנס אמנם בא לפתור את מצוקת הרעב של בני הנביאים, אולם ביחד עם זאת יש בו כדי ללמד את משרת הנביא הפקפקן, את בני הנביאים כולם ואתנו קוראי הסיפור, מהו המקור לכוחו של הנביא לחולל נסים, גם בסיפורים שבהם אין הדבר נאמר בפירוש.

נסיים את דיוננו במגמתו של הסיפור הזה בשתי הערות ביחס למשרתו של אלישע. הערות אלו יחזקו את דרך קריאתנו את הסיפור, כפי שהוצעה בסעיף זה:
א. תן לבך להבדל הדק בין נוסח פקודתו של אלישע לבין נוסח תלונתו של משרתו:

אלישע: תֵּן לְעַם וַיֵּאכְלוּ!

המשרת: מָה אֶתֵּן זֶה לְפָנַי מֵאֵה אִישׁ?!

הבדל זה חוזר בשנית בסיפורנו, אך הפעם זהו הבדל בין פקודתו של אלישע לבין ביצועה על ידי המשרת:

אלישע: תֵּן לְעַם וַיֵּאכְלוּ!

המשרת: וַיִּתֵּן לְפָנֵיהֶם וַיֵּאכְלוּ

ניכר שאלישע לשיטתו ואף המשרת לשיטתו.

6. אף בסיפור שבפרק ו' פסוקים ח-כג מצוי תיאור של עימות בין אלישע לנערו, ובו מביא אלישע לפקחת עיני נערו כדי שיבין את מקור כוחו של רבו (פסוקים טו-יז). אלא ששם עניין זה צדדי בסיפור השלם, וכן היחסים בין אלישע לנערו שם שונים לגמרי מאלו המצטיירים בסיפורנו.

7. והשווה לסיפור על ריפוי מי יריחו (ב', כא-כב). אף שם גזר אלישע: **"כֹּה אָמַר ה' "**, ולבסוף נאמר: **"כִּדְבַר אֱלִישֶׁע אֲשֶׁר דִּבֶּר"**. על הדמיון ועל השוני בין שני המקומות הללו נדון בעיוננו הבא. על העיקרון עצמו, העומד ביסוד רבים ממעשיהם של אליהו ושל אלישע, ראה במבוא לספרנו פרקי אליהו, סעיפים דו- (עמ' 14-17).

מהו ההבדל בין 'לתת ל...' לבין 'לתת לפני'? נראה שבצירוף 'לתת לפני' יש פחות מגע ישיר בין הנותן למקבל. הנותן שם את הדבר לפני המקבל על מנת שהלה יקח בעצמו.⁸ לעומת זאת, הנותן ל... נותן למקבל ישירות בידו.

פקודת אלישע "תן לעם" משמעה: 'חֲלֵק להם את הלחם ויאכלו'. מובן שקשה הדבר לחלק עשרים יחידות למאה איש. אולם המשרת משיג על רבו יותר מכך: אף לתת את "זה" לפני מאה איש אי אפשר, כי הכמות אינה מספקת אף כדי שיתחלקו הללו בעצמם.⁹ אלישע אינו מוותר, וחוזר על פקודתו "תן לעם", שמשמעה בהקשר זה: 'חלק לכל חמישה איש לחם אחד', או שמא 'חלק לכל אחד חמישית הלחם'. אולם המשרת נכנע חלקית בלבד: הוא אמנם 'נותן', אולם אינו מחלק להם, אלא רק נותן "לפניהם" על מנת שהם עצמם יקחו כפי רצונם.

נראה שהמשרת נהג כך כיוון שעדיין לא נתן אמון מלא בדברי רבו, ולא הפץ לשים עצמו לצחוק בעיני חבריו.

נמצא, שדברי הנביא למשרתו בשנית אמנם השיגו את הענותו של המשרת, אולם זאת רק מבחינה פורמלית. מבחינה מהותית עדיין הוא בפקפוקו, עד שיראה את הנס במו עיניו. ועוד חמור מכך: אף מן ההיבט הפורמלי אין הוא מקיים את פקודת רבו כלשונה.

ב. בסיפור הראשון מכונה משרתו של אלישע: 'נערו' (פסוק לח), ואילו בסיפור השני מתחלף הכינוי ל'משרתו'. כינוי זה אינו מופיע במקום הראשון שבו היה אמור להופיע, לפני ציטוט הפקודה בפסוק מב: "וַיֹּאמֶר (- למשרתו) תֵּן לָעַם וַיֹּאכְלוּ", אלא לפני תגובתו של המשרת: "וַיֹּאמֶר מְשָׁרְתוֹ: מָה אֶתֵּן זֶה לְפָנֵי מֵאָה אִישׁ" (פסוק מג). מהו פשר הדבר? נדמה, שהכתוב מרמז לנו בכך על החומרה שבה יש לדון את תגובתו המתריסה של המשרת המסרב למלא את פקודת רבו מחמת אי-אמון. הכינוי לנערו של הנביא "מְשָׁרְתוֹ" מדגיש דבר זה ביותר.

אם נניח שמשרת זה הוא גיחזי, המופיע בסיפור השונמית שלפנינו ובסיפור נעמן הסמוך אחר כך, מסתבר שהתנהגותו בסיפורנו מבשרת את מה שיתגלה אודותיו בסיפור הבא, ואולי על כן נסמכו הסיפורים הללו.

3. הסיפור הראשון - אלישע כמשיב האחדות לחבורת בני הנביאים

הסיפור השני הקל עלינו את זיהוי נושאו ומגמתו בזכות הדיאלוג המתוח המצוי במרכזו. לעומת זאת, בסיפור הראשון אין מצוי דיאלוג מעין זה. הבה נבחן את מרכיביו של סיפור זה:

8. במה שנוגע לנתינת אוכל, מכונה דבר זה בימינו 'הגשה עצמית'.

9. יש לשים לב לכך שהמשרת אינו מזכיר בדבריו את השורש אכ"ל החוזר בסיפורנו הזעיר ארבע פעמים.

- פסוק לח - מצג¹⁰ וראשית ההתרחשות - הכנת נזיד לבני הנביאים.
- פסוק לט - מעשהו של אחד מבני הנביאים שנעשה בלא ידיעת חבריו.
- פסוק מ - תוצאת מעשהו: קלקול הנזיד וצעת בני הנביאים לאלישע.
- פסוק מא - החלצות הנביא לריפוי הנזיד וחזרת בני הנביאים לאכול.

א. הבעיה שעמה מתמודד אלישע בסיפורנו

הבעיה הנידונה בסיפורנו - קלקול הנזיד - נראית במבט ראשון בעיה טכנית, ואם כן הנס לא בא אלא לפתור בעיה זו, שיש לה כמובן השלכות על שבירת רעבונם של בני הנביאים בעת הרעב. היכן מצאנו בסיפור זה סבך אנושי? היכן מתחבאת כאן מתיחות בין הנביא לבין מי מהסובבים אותו? היכן נרמזת כאן בעיה רוחנית או דתית? הדיבור האנושי, שהוא הכלי היעיל ביותר לחשיפתן של בעיות מן הסוג הזה (כפי שראינו בסיפור האחר), נראה שאינו תורם כאן דבר: את פקודתו של אלישע לנערו - "שִׁפֹּת הַסִּיר הַגְּדוּלָה וּבִשָּׁל נִזִיד לְבְנֵי הַנְּבִיאִים" (פסוק לח) - נראה שהנער מילא ללא אומר ודברים, כפי שמתברר בפסוק הבא: "וַיִּפְלַח אֶל סִיר הַנִּזִיד". בסוף הסיפור (פסוק מא) שוב פונה אלישע אל נערו ומצוה עליו: "צַק לְעַם וַיֵּאבְלוּ", ומתוך הנאמר בהמשך - "וְלֹא הָיָה דְבַר רַע בְּסִיר" - אתה למד שוב על צייתנותו של הנער: הוא עשה כפי שנצטווה ללא כל ערעור. נערו של אלישע אינו ממלא אפוא בסיפורנו את התפקיד שמשרתו עתיד למלא בסיפור הבא. נראה שבסיפורנו אין לו כל תפקיד משמעותי.

הדוברים הבאים שעלינו לבחון את דבריהם בתשומת לב, הם בני הנביאים. הם אוכלים מן הנזיד המקולקל וצועקים ואומרים לאלישע: "מָוֶת בְּסִיר, אִישׁ הָאֱלֹהִים!" (פסוק מ). בהפנותם את דבריהם אל אלישע, ובכנותם אותו "אִישׁ הָאֱלֹהִים", הם מביעים במשתמע את תקוותם שהנביא יחולל נס ויפתור את בעיית הנזיד. מסתבר שכך הם נוהגים משום שאין להם אוכל אחר בעת הרעב.¹¹ אלישע מגיב לצעתם מייד: "וַיֵּאמֶר: וְקַחוּ קֶמַח, וַיִּשְׁלַךְ אֶל הַסִּיר" (פסוק מא).¹² נמצא שאף כאן אין כל מתיחות בין

10. בעיון א עמדנו על כך שמצג זה משותף לשני הסיפורים המצויים ביחידה זו.

11. דברי בני הנביאים מובנים, ובכל זאת דבריהם החרפים: "מָוֶת בְּסִיר" צריכים הבהרה. נראה שזו מיטונימיה וכוונתם לומר: 'רעל ממית בסיר'. אף כך נראה שהביטוי מוגזם, ואינו בא לבטא אלא את הטעם המר שטעמו בנזיד. פירושו זה תלוי קצת בשאלה מה היו אותן פקועות שדה שניתנו בנזיד. סברות שונות נאמרו על ידי פרשנים ובוטניקאים, ולא נכנסו לשאלה זו, אולם נראה שכמעט לכולי עלמא אין מדובר ברעל מסוכן שיכול באמת להמית (וההצעה שמדובר בפטריות רעל אינה מקובלת).

נשוב לדון בדבריהם של בני הנביאים בהמשך עיונו.

12. המפרשים התקשו באות וי' שבראש דברי אלישע, ורד"ק כתב בפירושו הראשון שהיא "כאותן הווי"ן שכתבנו שהם בראש עניין, ואינו לתוספת עניין". אולם אפשר שהיא מבטאת את המיידיות של תגובת אלישע לצעתם.

אלישע לבין תלמידיו; ואדרבה: דברי בני הנביאים מביעים אִמון מוחלט בנביא וביכולתו, ותגובת אלישע מהווה הענות גמורה לציפיות שהובעו בדברי תלמידיו. נותרה לנו עוד דמות אחת בסיפורנו, והיא דמות מרכזית ביותר. זהו אותו "אחד" מבני הנביאים, שביציאתו לשדה ובמעשה שעשה בחזרתו גרם לבעיה החמורה ולצורך לפתרה באמצעות נס, ועליו בעצם עומד הסיפור. דא עקא, "אחד" זה עושה את מעשהו בשתיקה גמורה, והמעשה שעשה אף נעלם מעיני חבריו: "כִּי לֹא יִדְעוּ". ובכן, לא רק ש"אחד" זה אינו דובר דבר, אלא שאף אין איש עורך אליו את דיבורו. ואף על פי כן, במעשהו של זה מצוי המפתח למה שאנו מחפשים.

הבה נשאל: מדוע יצא בן-נביאים זה אל השדה ללקט "ארת" (= ירקות, מן השורש אר"ה)? מדוע לא הסתפק במה שמתבשל בנזיד?¹³ ונוסיף שאלה על שאלתנו: כיצד זה נעלם מעיני מאה חבריו?¹³ האם אין כוונת הכתוב לרמוז שהלה עשה את מעשהו בהסתר מעין רואה? אולם אם כן, מדוע פעל כך? והרי אין לחשוד בו שכוונתו הייתה לקלקל את הנזיד! השערה שמעלה בעל 'כלי יקר' (ר"ש לניאדו) ביחס לטיב הנזיד המתבשל עשויה להבהיר את מעשהו של אותו "אחד" ולענות על שאלותינו:

כוונת הכתוב לספר נס בתוך נס. והוא, כי בהיות הרעב בארץ, ובני הנביאים יושבים לפניו והם רעבים מהרעב, ואלישע שב הגלגלה ואין עמו משאות קמח... שלא היה לו דבר... ואמר לנערו: 'שפת הסיר הגדולה שפות'¹⁴ כי המקום ימלא חסרונה, "ובשל נזיד" - שיספיק בעזרת ה' וברכתו לבני הנביאים כולם... ויוכיח כן (- שהנזיד לא הכיל בתוכו די אוכל לכלכלת בני הנביאים) אמרו "נזיד" סתם, ולא אמר 'נזיד עדשים' (- כבבראשית כ"ה, לד) וכיוצא, כי לא היה אלא רובו ככולו מהירקות (- 'האורות' שהביא 'האחד') ומעט מהעדשים וכיוצא. כי כבד הרעב בארץ.

אף שאין בעל 'כלי יקר' אומר זאת, ברור שהוא מושפע בפירושו מן הסיפור השני: כשם ששם אין די בלחם לכלכל את כל מאת בני הנביאים, כך הדבר גם בסיפורנו. אין די בירקות (או בבשר) שביד אלישע לספק נזיד מזין לכל מאת בני הנביאים. הרי אותן הנסיבות הן הפועלות בשני הסיפורים - "והרעב בארץ". אם כן, הנזיד הזה עיקרו במים שבסיר, ולכן קשה לנקוב בשמו של הנזיד.

13. תפקיד ציון דבר זה בסיפור - "כי לא ידעו" - הוא כפי שכתב בעל 'כלי יקר' (ר"ש לניאדו): "כוונת הכתוב לומר: איך נעשה זה העניין לשיבוש, להיות בו נס". כלומר, כיצד הגיע הדבר לידי כך שחבריו ניגשו לאכול את הנזיד בלא לחשוש, ולאחר תגובתם נצרך הנביא לחולל את הנס. אמנם השאלה ששאלנו למעלה אינה נוגעת לסיבת הזכרת דבר זה בכתוב, אלא להיתכנותו במציאות.

14. מליצה על פי פסוק לח במקומו ויחזקאל כ"ד, ג: "שפת הסיר שפת, וגם יצק בו מים".

את פקודת אלישע לנערו: "שֹׁפֶת הַסִּיר הַגְּדוּלָה וּבִשָּׁל נְזִיד לְבְנֵי הַנְּבִיאִים", יש להשוות אפוא לפקודתו למשרתו בסיפור הבא: "תֵּן לְעַם נְיֹאֲכָלִי". וכשם שבסיפור השני מתברר שכוונת אלישע בפקודתו הייתה: "כִּי כֹה אָמַר ה': אֲלֵל יְהוָה", כך גם בסיפור הראשון מסתבר שמאחרי פקודתו לנערו הייתה כוונה: "כִּי הַמָּקוֹם יִמְלֵא חֶסְרוֹנָה" של הסיר הגדולה ו"בעזרת ה' וברכתו" יספיק הנזיד לכל בני הנביאים. לפיכך כתב בעל 'כלי יקר', כי "כוונת הכתוב לספר נס בתוך נס" - לא רק על נס ריפוי הנזיד לאחר שאירעה התקלה, אלא אף על נס הספקת הנזיד הדל למאה איש לפני בוא התקלה.

האם לגיטימי לפרש את סיפורנו על פי הסיפור הבא אחריו? נראה שבמקרה שלנו התשובה חיובית: כבר הראינו בעיון א שאין כאן שני סיפורים שנשמנו זה לזה בגלל קרבת הנושא שביניהם, אלא לפנינו שתי חוליות ביחידה ספרותית אחת, שלהן מצג משותף (לחזו). כמו כן, הצבענו על אחדות המקום, האישים ונסיבות הזמן המהווים תשתית משותפת לשניהם.

במצב דברים זה רשאי הפרשן לנהוג בפירושו 'אין מוקדם ומאוחר'. הוא חייב לקרוא את היחידה הספרותית בשלמותה, על שני חלקיה, ומתוך תפיסת האחדות של שני החלקים הוא יכול לגשת לפרש את הפרטים בדרך שבה יתפרשו פרטים בראשה של היחידה על רקע ידיעתם של פרטים מאוחרים שבסופה.

אמיתות פרשנותו של בעל 'כלי יקר' עולה גם מתוך הסיפור הראשון עצמו, שכן הנחתו הפרשנית פותרת את השאלות ששאלנו לפני שהבאנו את דבריו. על השאלה הראשונה ששאלנו שם - מדוע יצא ה"אחד" ללקט אורות - יש לענות עתה כך: אותו "אחד" מבני הנביאים עשה כן מחמת חוסר האמון שהיה לו באפשרות שהנזיד שעל בישולו ציווה אלישע ישביע את רעבונו של מאה איש.¹⁵ ועל השאלה השנייה ששאלנו לעיל - מדוע עושה זאת ה"אחד" בסתר - יש לענות עתה כך: אמנם כוונתו היא לפעול לטובת חבריו, אולם הוא יודע שבעשותו כן הוא פוגע באלישע ומביע בו אי-אמון. לפיכך הוא עושה את מעשיו בחשאי: לבדו הוא יוצא אל השדה ללקט אורות, ובהסתר מעין רואה, בשעה שאין איש משגיח על הסיר הגדולה העומדת על האש, הוא מפלח את פקועות השדה המרות אל תוך הסיר. את החשאיות הזאת במעשיו מבטא הכתוב במילים: "כִּי לֹא יִדְעוּ",¹⁶ אולם אף ה"אחד" הזה בעצמו לא ידע מה עולל במעשיו.

נמצא, כי "אחד" זה ממלא בסיפורנו תפקיד דומה לזה של משרת הנביא בסיפור הבא, וכך ממשיכה ההקבלה בין שני הסיפורים. ההבדל בין השניים הוא בכך שמשרת הנביא מערער בדיבור בקול רם ובפרהסיה, ואילו ה"אחד" עושה כן במעשה חשאי.

15. ואכן כך ביאר בעל 'כלי יקר' את מניעיו: " 'ויצא אחד' וגו' - וילקט מהירקות כדי למלאת הסיר או כדי להטעים הנזיד".

16. על חשיבות העובדה ש"לא ידעו" להבנת המשך הסיפור, ראה בהערה 13.

לכאורה, מעשה שנעשה בפועל חמור יותר מדיבור המְלוּה באי-עשייה, אולם באמת אין הדבר כן: אותו "אחד" הרי התבייש במעשהו, ועל כן עשהו בסתר. אין במעשהו התרסה גלויה ופומבית כלפי הנביא, והוא גם איננו משרת המסרב לפקודת רבו. מבחינה זו של רמת הערעור על אלישע, קיימת הַחֲמָרָה מן הסיפור הראשון אל השני.

נראה, כי מפני שאותו "אחד" התבייש במעשיו, חסך הכתוב את גילוי. ואין כוונתנו לכך ששמו לא נתגלה - לדבר זה לא ציפינו כלל - אלא לכך שאלישע ובני הנביאים עברו לסדר היום על המעשה שעשה אחד מבני החבורה, ולא ביררו מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן.

דברי הסנגוריה הללו הם כמובן רק יחסיים. על עצם המעשה שעשה ה"אחד" יש לומר שהוא מביע קטנות אמונה, והוא מהווה חטא כלפי הנביא. אם קבע הנביא שהנזיד המתבשל בסיר, כמות שהוא, יספיק לבני הנביאים (וכך משתמע מהוראתו לנערו בפסוק לח), אל לו לאחד מן התלמידים להסס בכך שברכת ה' היא תעשיר את הנזיד ותשביע את בני הנביאים; אל לו לתלמיד להרהר אחר רבו הנביא, שהרי בכך הוא כמהרהר אחר השכינה;¹⁷ וודאי שאין לו לפעול פעולה ממשית כנגד רבו.

העונש שנענש אותו תלמיד מצוי בתוצאות המעשה שעשה 'מיניה וביה'. ראשית, המטרה שלשמה פעל לא הושגה, אלא קרה ההפך מכך: 'וְלֹא יָכְלוּ לֶאֱכֹל' - גם את מה שהיה בסיר קודם מעשהו. גרוע מזאת: חבריו עברו חוויה בלתי נעימה בטעמם ממה שבישל חֲבֵרָם. "מִנְתַּי בְּסִיר" הם צועקים, ובוודאי יורקים את אשר בפייהם. לא קשה לתאר כיצד נתכרכמו פניו של אותו "אחד" בראותו מה גרם לחבריו.

מֵעֵבֶר לעונש הזה שנענש ה"אחד" בעקבות מעשהו, יש בתקלה שנתגלגלה על ידו משמעות נוספת וסמלית. הנזיד הדל שציווה אלישע להכין לבני הנביאים הוא 'קדרת השותפים', המסמלת את אחדותם של בני הנביאים סביב אלישע רבם הדואג להם (ובוודאי גם האוכל עמם). אם כך הדבר, הנזיד המר והמקולקל מסמל בסיפורנו את המצב שבו 'תלמיד שאינו הגון',¹⁸ שאין תוכו כברו,¹⁹ מצוי בחברת הנביא ובקרבת תלמידיו, והוא מהרהר אחר רבו ופועל שלא כרוחו. מעשהו של אותו "אחד" - פשוטו כמשמעו וגם דרשתו כמשמעו: הוא מכניס רעל מוות בתבשיל המשותף של אלישע ותלמידיו. בצעקתם "מִנְתַּי בְּסִיר" מעניקים בני הנביאים משמעות חריפה וסמלית למצב, אף שהם עושים זאת שלא מדעת. אמונות ודעות נפסדות אכן מדומות לעתים לרעל ממית,²⁰ וסיר גדול שבתוכו מתבשל תבשיל מסמל שותפות של קבוצת אנשים במקום אחד (ראה יחזקאל י"א, ג ואילך). אף במקומנו, תלמיד שאינו הגון גרם לכך שבגלל

17. ראה סנהדרין קי ע"א.

18. האיסור ללמדו - מכות י ע"א.

19. שעליו נאמר: "לא יכנס לבית המדרש" - ברכות כח ע"א.

20. "חכמים היזהרו בדבריכם, שמא תחובו חובת גלות, ותגלו למקום מים הרעים, וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו" - אבות פ"א מ"א. מובן שבסיפורנו האשמה היא בתלמיד ולא ברבו.

דעותיו ומעשיו הרעים הפך הנזיד לכה שהאוכלים ממנו חשים כי מוות בו,²¹ כלומר, לקלקול בתוך חבורת בני הנביאים.

ב. דרכו של אלישע בפתרון הבעיה

נתבונן עתה בדרך התיקון של התקלה. כבר אמרנו כי בפנייתם של בני הנביאים אל איש האלוהים הם מבטאים את ציפיותם שהלה יפתור את בעיית הנזיד באמצעות נס. ביחס לאותו "אחד" שעכר את הנזיד יש כאן לקח אירוני: לא זו בלבד שהוא נכשל במעשיו לטובת חבריו בהביעו אי-אמון בנביא, אלא שאת כישלוננו זה עצמו נקרא עתה הנביא לתקן בדרך נס. ומי הם המבקשים זאת מן הנביא? אלו אותם חברים שמחברתם פרש ולטובתם חשב שהוא פועל במעשיו.

לו היה אלישע קפדן בטבעו, לא היה ממהר לרפא את הנזיד. תחילה היה מברר מי הוא זה שעכר אותו, וכשהיה הדבר מתגלה אפשר שהיה מרחיק אותו מחבורת בני הנביאים. אולם אלישע אינו שואל דבר, ואין צריך לומר שאינו דוחה את אותו "אחד" לא ביד אחת ולא בשתי ידיים.²² אפשר שנהג כן משום שאותו תלמיד התבייש במעשהו, ועל אף חומרת המעשה יש לדונו כשוגג, שהרי התכוון לטובת חבריו.

אלישע מזדרז אפוא לעשות את אשר נתבקש: "ויאמר: וקחו קמח, וישלך אל הסייר". במעשה פשוט ומייד זה ריפא אלישע את הרעל שבנזיד בדרך נס: "ולא היה דבר רע בסייר". תלמידיו האוכלים עתה מן הנזיד ודאי מתפעלים מכוחו של איש האלוהים להצילם מרעבונם בדרך נס. אולם בעיקר מכיוון לקחו של הנס לאותו "אחד" אלמוני, שאיש מחבריו אינו יודע מי הוא. חוסר האמון שלו באפשרות קיום הנס 'הקטן' (- הספקת הנזיד במצבו הראשוני לכל בני הנביאים) מתהפך בוודאי לאמון רב בנביא, בראותו כיצד הנביא מחולל נס גדול עוד יותר, ובמעט קמח מרפא את אשר עיוות תלמידו.

ולא זו, אף זו: ריפוי הנזיד אינו כרוך בהרחקת אותן פקועות מרות מן הנזיד. הללו נותרות בסיר ובני הנביאים אוכלים אותן. מעשה הנס שחולל הנביא המתיק את המר, והפך רעל מוות לאוכל מְחִיה. מבחינת המשמעות הסמלית מונח כאן הרעיון שביטאו חז"ל ביחס לתשובה, שכאשר היא נעשית מאהבה, הזדונות נהפכות לזכויות.²³ התיקון בנזיד שבסיר הגדולה הוא תיקון האחדות שנפגמה בחבורת בני הנביאים וביחסם עם

21. א. על המשמעות הפרשנית הפשוטה של דבריהם, ראה הערה 11.

ב. על מעשיהם של שמעון ולוי, שפעלו מאחורי גבו של אביהם ופגעו בשמו הטוב, הגיב יעקב ואמר: "עֲכָרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישְׁנִי בְיֵשֶׁב הָאָרֶץ" (בראשית ל"ד, ל), ופירשו חז"ל (בראשית רבה פ, יב, ורש"י הביא דבריהם): "צלולה הייתה החבית ועכרתם אותה" (לפני כן פירש רש"י: "לשון מים עכורים"). מה שנאמר על ידי יעקב כמטפורה, מסופר במקומנו כמציאות ממשית, אך טעונה בסמליות. אותו "אחד" שפעל מאחורי גבם של אלישע ושל חבריו 'עכר' את סיר הנזיד - 'עכר' את רבו ו'עכר' את חבריו.

22. על פי סוטה מז ע"א, ראה להלן 'נעמן' 41 אות ד.

23. ראה יומא פו ע"ב.

אלישע. ואותו "אחד", שמעשה הנס ודאי החזירו בתשובה, שב להיות אחד מבני חבורת תלמידיו של אלישע, וניחם על מעשיו. בזאת לא רק שמעשיו נמחקו כלא היו, אלא שהכוונה הטובה שהייתה צפונה בהם - להרבות אוכל לחבריו - נתממשה.

מהו אפוא נושאו של סיפורנו? לא הנס כשלעצמו שחולל אלישע כדי להאכיל תלמידים רעבים, אלא דרך התמודדותו של הנביא עם ביטוי של אי-אמון כלפיו, המתגלה בין תלמידיו. הנס כאן אמנם משמש מכשיר להשביע את נפש הרעבים, אך בעיקר הוא נועד להציג דרך חינוכית לגבור על אי-האמון הזה, תוך שהוא גם מהווה עיצוב סמלי של תיקון המעוות בחבורת בני הנביאים.

נמצא, כי שני הסיפורים הסמוכים זה לזה אכן עוסקים בנושא אחד, אולם לא זה הגלוי לעין - האכלת בני הנביאים בעת הרעב. זהו רק הרקע לנושא האמיתי והמכוסה קמעא של שניהם: כיצד מחנך אלישע את תלמידיו וזוכה באמוןם בעת הקשה הזאת של הרעב, שבה נוצרים בקרב התלמידים בקיעים באמון שהם נותנים ברבם. מתיחות בין אלישע לתלמידיו מסיבות שונות - זהו הנושא של הסיפורים על אלישע ובני הנביאים, החל בישיבתו עמם ביריחו²⁴ ועד לסיפור האחרון השייך לקבוצה זו - סיפור נס הצפת הגרזן על הירדן (ו', א-ז). הקו החינוכי של אלישע כפי שהוא מתבלט בסיפורים אלו החל מן הראשון שבהם, הוא אורך רוח וסבלנות המלוּים בעמידה על דעתו. לא הנסים כשלעצמם הם העיקר בסיפורים אלו, אלא השימוש בהם כמכשיר להשפעה חינוכית ודתית.

24. ראה בסדרת העיונים 'צעדים ראשונים' עיון ב: "אלישע ובני הנביאים המבקשים את אליהו".